

У печері Шове, 35 000 рр. до н. е.

Задовго до появи людей на Землі печера Шове, що на півдні Франції, була заповнена водою. З часом вода пробила в крихкому вапняку глибокі ущелини й витекла через них, залишивши високо над річкою Ардеш систему заглибин, яка почала привертати увагу. Родини ведмедів протягом тисяч років зимували в глибоких камерах цієї печери. Коли ведмеді йшли, туди навідувався вовк; одного разу вглиб темних нутроців печери забрів дикий козел, підстрибнув, послизнувся та опинився у вузькому гrotті¹. Зрозумівши, що це глухий кут, тварина запанікувала й хутко позадкувала, поки не змогла випростатись, тоді розвернулася й зрештою дійшла до зупинки.

Коли ведмеді, вовк та дикий козел назавжди полишили печеру, до неї вперше наважилися увійти люди². Факелами вони освітили мережу камер із надзвичайно рівною підлогою й химерними стовпчиками, що росли згори та знизу там, де тисячоліттями крапала вода³. У мерехтливому світлі факелів також було видно мітки колишніх жителів печери. Збирачі й мисливці, ці люди бездоганно розумілися на слідах тварин. У місцях, де спали дорослі ведмеді вагою до чотирьохсот кілограмів, утворилися улоговини, а стіни були пошкрябані їхніми гострими кігтями. Залишив свої сліди і вовк, і скрутну пригоду дикого

козла теж можна було відстежити на глевкій глинястій землі, крок за сум'ятливим кроком.

Люди не просто зрозуміли мітки, залишені тваринами, а й додали своїх, розпочавши довгий процес перетворення печери на нове середовище⁴. Подекуди вони чинили так само, як ведмеді, та шкрябали вивітрений вапняк печери, вкритий тонким шаром глини, викарбовуючи пальцями чи простими знаряддями зображення окремих істот і сцен⁵. Створювали контурні малюнки ведмедів, вовків та диких козлів, ніби віддаючи шану колишнім мешканцям печери, а також зображували інших тварин — пантер і левів, мамонтів і турів, оленів і носорогів, — окремих чи цілі стада, що тікають від голодних хижаків, які дихають їм у спину.

Люди не тільки викарбовували малюнки, а й брали з догорілих вогнищ вуглини і створювали більш деталізовані зображення істот і сцен, подекуди заповнюючи обриси сумішшю глини й попелу. Стіни печери були нерівні, й художниці та художники використовували цю кривизну для ефекту несподіванки — ніби стадо коней раптово вибігає з-за рогу. Деякі художники шліфували свою майстерність на одній композиції та з усе більшою точністю відтворювали морду лева чи гриву коня. Розміщували такі зображення у стратегічних місцях по всій печері, часто високо на стінах, аби справляти якнайсильніше враження на людей, що зайдуть усередину з факелами та, просуваючись у темряві, одне за одним бачитимуть нові малюнки⁶.

На відміну від ведмедів люди ніколи не проживали в печерах (у жодному залишку вогнища не знайдено кісток тварин чи інших слідів приготування їжі); вогонь їм був потрібен лише для того, щоб освітлювати простір та отримувати вуглини для оздоблення. Цю роботу люди почали 37 000 років тому й виконували її тисячоліттями,

дотримуючись спільних уявлень про те, як має зображатися певна тварина, як-от носоріг, дикий козел чи мамонт.

Потім — 34 000 років тому — схил гори обвалився й заблокував вхід⁷. Нікого з художників не було в печері на той момент, але для них це була катастрофа, яка відрізала їх від роботи, що велася поколіннями. А для нас це удача, адже обвал захистив печеру від майбутніх поколінь тварин і людей, які б її видозмінили чи зруйнували тривалим користуванням.

Печера Шове демонструє центральну динаміку формування культури. Початково людей могли надихати випадкові ведмедячі мітки, та з часом вони перетворили створення позначок на свідоме ремесло, яке передавалося з покоління в покоління з надзвичайною тяглістю. У цьому полягає основоположна відмінність між ведмедами й людьми: ведмеді (як і інші тварини в печері) розвинулись у процесі природної еволюції, яку вперше окреслив Чарльз Дарвін, у процесі такому повільному, що він вимірюється сотнями тисяч чи навіть мільйонами років.

Звісно, люди теж розвинулись у цьому повільному процесі, але на відміну від інших тварин у нас сформувався другий еволюційний процес — заснований на мові та інших культурних техніках. Цей другий процес тримається на здатності передавати інформацію та навички з одного покоління в інше — не очікуючи, поки відбудеться мутація гена. Процес передавання не змінює біологічну будову людей (чи змінює лише мінімально), а дозволяє їм накопичувати знання, зберігати їх і ділитися ними. Цей другий процес, безмежно швидший за біологію, зумовив те, що люди стали найпоширенішим видом на планеті (не враховуючи мікробів і черв'яків, чия біомаса переважає людську).

Збереження й трансляція культури потребує того, щоб люди навчилися зберігати знання й передавати їх

наступним поколінням не через ДНК. Відповідно, люди випрацювали техніки запам'ятовування й передачі знань через навчання та зовнішні інструменти пам'яті. Одним із таких інструментів була печера Шове — місце, до якого люди поверталися поколіннями, долучаючись до проекту, який було б неможливо втілити без цієї тягlostі. Кожне покоління художників засвоювало техніки й продовжувало роботу попередників, зберігаючи й удосконалюючи їхні здобутки. Нам складно уявити, що люди протягом тисяч років працювали над однією системою печер у тому ж самому стилі. А первісні люди усвідомлювали важливість збереження знань і передачі ідей.

Що ж передавалося у такій міжпоколіннєвій співпраці через локації на кшталт печери Шове? Спочатку люди трансливали практичну інформацію: розуміння природного світу й обходження з ним, зокрема техніки створення знарядь і розведення вогню. З часом інформація поповнилася способами вирощення зернових культур і зрештою науково обґрунтованими технологіями. Накопичення інформації потребувало розвинутіших інституцій для зберігання знань і навчання інших, як-от храмів, бібліотек, монастирів та університетів.

Але на стінах печери Шове була записана не практична інформація — сьогодні ми назвали б це поєднанням мистецтва й релігії. В одній із камер печери художники залишили ведмедячий череп на випнутому шматку каменю — ніби на вівтарі, що натякає на проведений тут ритуал. На одному з малюнків зображено нижню частину жіночого тіла, переплетену з людиноподібною фігурою з головою бика. Ця пара — вочевидь, пов'язана з родючістю, — не відображає світ своїх творців так, як інші наскельні малюнки на кшталт стад тварин, що тікають від хижаків; вона представляє міф, образ, прив'язаний до історії з певним значенням. Остання група позначок — це

абстрактні символи. Можливо, вони так само набули значень через ритуали чи історії, які включили їх до символічного порядку, суттєво відмінного від повсякдення за межами печери.

Череп, міфічні постаті й абстрактні символи — усе це свідчить про те, що ця печера була частиною особливого досвіду, в якому фігурували ритуал, світлові ефекти та історії, а також музика⁸. У доісторичних печерах віднаходили флейти й перкусійні інструменти, а деякі позначки на стінах, імовірно, маркують місця з певними акустичними властивостями і дають вказівки щодо розміщення співців і музикантів⁹. У печерах на кшталт Шове люди створювали власні версії реальності й намагалися зрозуміти логіку зовнішнього світу, зокрема з його постійною небезпекою з боку хижаків, зображеною на стінах. Печера приваблювала цих людей не надією на вдосконалення практичного знання. Їх притягувало щось, що давало відповіді на основоположні питання їхнього існування: чому вони існують; чому вони певним чином співіснують із іншими тваринами; питання народження та смерті, початку й кінця; чому вони потребують розуміти свій зв'язок зі світобудовою та чому здатні на це. Печера була місцем формування сенсів, не збереження практичного знання, а розуміння причин.

Із часом те, що почалося в печерах з малюнків, символів і ритуалів, еволюціонувало в інші практики. Накопичення знання дало людям змогу будувати житла, деякі для прихистку, а деякі для відвідування з особливого приводу — для проведення ритуалів (храми й церкви), влаштування дійств (театри, концертні зали) та розказування історій. Розвиваючи свої навички, ми також формували нові підходи до розуміння свого місця у всесвіті, наповнення нашого існування змістом.

Із сьогодишньої перспективи історія практичного знання стосується зрарядь, науки й технології, здатнос-

ті розуміти природний світ і ним послуговуватися. А історія розуміння причин своїх дій стосується історії культури як діяльності, що продукує смисли. Це поле гуманітаристики.

Через тисячі років після обвалу у Шове інша група людей знайшла тимчасовий вхід до печери, утворений, імовірно, внаслідок нового грязьового зсуву. Ці люди суттєво відрізнялися від перших художників печери, адже їх розділяли тисячоліття. Маючи іншу культуру, інші міфи, історії, ритуали, символи та підходи до розуміння світу, ці пізніші гості, мабуть, були так само спантеличені детальними малюнками своїх далеких предків, як і ми сьогодні. Та щось у печері їх притягувало — імовірно, вони намагалися інтерпретувати побачене, накладаючи на незрозумілі залишки далекого минулого свої культурні уявлення. Цілком можливо, що вони навіть продовжили роботу з облаштування печери, додаючи свої декорації до наявних.

Згодом другий обвал заблокував печеру на наступні 28 000 років, заховавши та водночас зберігши її скарби, поки їх у 1994-му не виявила аматорська дослідна група під керівництвом Жана-Марі Шове, на честь якого й назвали печеру.

Гірський зсув нагадує про крихкість культурної логістики — передача культури зазвичай залежить від тяглої комунікації, що триває від одного покоління до іншого. На відміну від біологічної еволюції, яка рухається повільно, але зберігає адаптивні зміни у постійнішій формі в ДНК, передача культури залежить від пам'яті та технік навчання, вироблених людьми. Ці техніки, разом із інституціями, у яких їх застосовують, швидко занепадають, коли люди втрачають до них інтерес, або ж їх може зруйнувати зовнішня сила. Коли через обвал гір, зміну клімату чи війну ламається лінія передачі — знання втрачається. Воно повністю зникає — хіба що лишиться матеріальний

слід на кшталт наскельних малюнків, який слугуватиме пізнішим людям натяком на те, що тут колись було дещо призначене для передавання крізь покоління. Оздоблення печери — це лише фрагменти більшої культури, фрагменти, залишені без пояснень. Цілісного значення цим слідам мало б надати передавання історій, дійств, ритуалів і міфів від людини до людини, однак зв'язок урвався. Втім, сліди — це краще, ніж нічого. Завдяки їм друга група людей — як і третя, ми — змогла побачити уривок із давніших часів.

Подекуди печерні художниці й художники вмочували руки в глину чи барвник та ставили мітки на стінах — можливо, у пам'ять давніших ведмежих міток. В інших випадках вони «розпилювали фарбу» навколо долоні, прикладеної до каменя, залишаючи чіткий слід її контуру. Деякі з цих відбитків долонь мають такі виразні характеристики, що можна припустити — вони належать одній і тій самій людині. Відбитки виражають щось окремішне. *Я був тут. Я долучився до створення цього символічного світу. Я залишаю цей слід на майбутнє.*

Досвід виявлення входу до печери Шове другою групою людей висвітлює ще один важливий аспект трансляції культури — відновлення. Через природні чи антропогенні лиха були зруйновані численні печери, храми й бібліотеки, що існували після Шове. Із кожним руйнуванням переривалася лінія передачі культури, яка могла продовжитися після тривалого розриву, а могла і ні, і це означає, що люди знову і знову переживали щось подібне до досвіду другої групи гостей печери — стикалися із залишками забутої культури. Такий досвід траплявся повсюди й дивовижно надихав на творчість. Значна частина історії Стародавнього Єгипту пройшла в тіні великих пірамід, зведених у далекому минулому. Китайські книжники кохалися в золотій добі династії Чжоу. Ацтеки вшановували

руїни храмів, знайдені у долині Мехіко. Італійців нової доби захоплювали Помпеї, зруйновані вулканом і збережені під попелом. Зазирання в минуле, спроби його зрозуміти чи навіть відтворити часто вели до неймовірних інновацій і революцій — саме слово «революція» початково означало «повернення».

Так сталося, що гуманітаристика як дисципліна поставала з бажання відновити щойно виявлене минуле — точніше поставала, і не раз. Китайський мудрець Хань Юй (768–824) відкидав буддизм і виступав за повернення до конфуціанської класики — він вважав, що її гарний приклад було втрачено¹⁰. Для нього та інших завдання відновити старі тексти означало, що треба розробити цілу нову дисципліну коментування, інтерпретації та навчання. Близькосхідний філософ Ібн Сіна (980–1037) був учасником руху, що займався перекладом та інтерпретацією текстів із доісламських часів, зокрема творів грецької філософії, синтезуючи різні форми знань у контексті ісламу¹¹.

Щось подібне відбувалося і в Європі, коли невелика група італійських поетів і вчених почала шукати класичні рукописи, частина з яких дійшла до Італії через арабських коментаторів. Так спрагли до знань італійці повільно відкривали втрачений світ (втрачений для них), вишукуючи й редагуючи старі рукописи, а отримані знання вони використовували для трансформації власної культури. Пізніше вчені позначили розрив, назвавши проміжний період Середніми віками, часом втрати класичного знання, за яким ішов період його відновлення, названий Відродженням. Щоправда, ці терміни приховують, що італійське Відродження було не винятковим періодом відновлення, а просто ще однією зустріччю з малознаними фрагментами минулого, і що відновлення відбувалися навіть у часи так званих Середніх чи Темних віків. Історія культури всуціль сповнена розривів і відновлень.